

УСНОСЛОВЕСНОЗНАВСТВО ІВАНА ФРАНКА: ПІДСУМКИ І ПЕРСПЕКТИВИ

**Святослав Пилипчук. Фольклористична
концептосфера Івана Франка: Монографія. –
Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2014. – 466 с.**

Українська наука про усну народну творчість та наукову діяльність І. Франка в цій царині одержали вельми ґрунтовну новаторську працю львівського дослідника Святослава Пилипчука. Маємо на увазі його монографію “Фольклористична концептосфера Івана Франка”. У чому ж виявляється ота її ґрунтовність та новаторство, а відтак і значущість у поступі вітчизняного народознавства та франкознавства?

Насамперед зазначимо, що на основі всебічного аналізу доробку одного з найвидатніших вітчизняних фольклористів автор подав цілісну

й достатньо об’єктивну оцінку цього доробку, чим переконливо спростував необґрунтовані твердження про відсутність системності та

концептуальності досліджень української народної творчості І. Франком. Подібні твердження нерідко виникали тому, що дослідник не залишив по собі окремих монографій чи трактатів із тієї чи тієї проблематики уснословеснознавчого характеру. Однак С. Пилипчук доводить суттєво протилежне: відсутність таких монографій чи трактатів зовсім не означає відсутності цілісного підходу в осмисленні та потрактуванні І. Франком тих чи тих фольклорних явищ і, отже, дає всі можливості для з'ясування їхньої ролі в духовному житті нації.

Складові цієї цілісності дослідник виводить з усієї сукупності народознавчих, літературознавчих, історичних поглядів ученого, з достатньою виразністю заявляючи про них у самій структурі своєї монографії. Так, у першому розділі, присвяченому з'ясуванню фольклористичної діяльності І. Франка в контексті академічних фольклористичних шкіл, С. Пилипчук твердить, що український дослідник не лише добре знав найновіші досягнення європейського та світового уснословеснознавства й добре визначався в їх спрямуваннях та основоположних підставах, а й синтезував їх та "переплавив" на питому українському ґрунті. Так він сформував власну сукупність поглядів на становлення й розвиток поетичної творчості нашого народу, виформував основоположні підстави її дослідження та потрактування.

Дошукуючись джерел такого підходу І. Франка до оцінки здобутків європейських народознавців, розуміння ними принципів та методів наукових досліджень, С. Пилипчук постійно зіставляє, порівнює їх, визначає спільне та відмінне, указує на те, що український дослідник сприймав, а чого не сприймав у них. На основі даних такого аналізу він чітко окреслив ті чи ті складові фольклористичних поглядів І. Франка, а відтак вигранив й усю сукупність основоположних підстав як його уснословеснознавчих розвідок загалом, так і власної праці зокрема. Вони характеризуються, насамперед, багатоаспектним, комплексним підходом до вивчення обраного предмета та об'єкта дослідження, з'ясуванням "ідеологічної

еволюції" аналізованих першотворів та об'єктивним "представленням "національних первнів" української уснословесної традиції" [50]. Виходячи із цих принципів, автор монографії подає яскраву картину руху фольклористичної думки в Європі та світі й достатньо вмотивовано визначає місце та значення І. Франка в цьому русі.

Виконавши докладний аналіз наукової діяльності академічних фольклористичних шкіл у Європі, С. Пилипчук створив досить ґрунтовне тло і для оцінки уснословеснознавчого доробку одного з найвидатніших не тільки українських, а і європейських фольклористів. Скажімо, представники міфологічної школи спрямовували свої зусилля на "вишукування у фольклорних творах реліктів давніх міфологічних вірувань задля реконструкції цілісної системи світоглядних уявлень арійців" [14]; антропологи ж розглядали культуру як світове явище, тому основну увагу зосереджували на з'ясуванні самотності явищ, котрі виникали на основі звичаїв того чи того народу, задля встановлення подібності цих явищ як закономірного вияву єдиних законів людської психіки; для міграційної школи найважливішим завданням було встановлення та виявлення природи численних збігів, подібностей в уснопоетичних творах різних народів, а для порівняльних студій головним стало виявлення запозичених та власне національних складових в усній народній творчості, їх зіставлення та порівняння; культурно-історична школа основним завданням ставила з'ясування джерел, взаємозв'язків спільного та особливого в уснопоетичній духовній традиції того чи того народу. Високо оцінюючи уснословеснознавчі здобутки представників цих шкіл, сам послуговуючись їхніми методологіями, І. Франко все ж далеко не завжди задовольнявся ними. Скрупульозно досліджуючи процеси формування основоположних підстав дослідження вченим уснопоетичної творчості українського та інших народів світу, С. Пилипчук показав, що І. Франка не задовольняла однобічність підходу до вивчення тих чи тих явищ народної поетичної творчості європейськими

дослідниками, адже такі ж або подібні явища він сприймав і вивчав в усій їх багатогранності, як складні утворення та вияви духовного життя нації, духовного її поступу. Проте це аж ніяк не вкладалося в рамки жодної європейської академічної школи у фольклористиці. Відтак І. Франко постійно розширював ці рамки, удосконалював їхні методології. Відбувалося це за рахунок широкого поля досліджень народної психології, етики, естетики, народного світогляду загалом, національного характеру, поетичних утворень тощо, тобто вивчення тексту народнопоетичного твору як цілісної світоглядно-духовної та художньо-естетичної системи у процесі її виникнення, формування, становлення й розвитку.

Дані такого порівняльного вивчення напрацьовань академічних шкіл та наукових підстав фольклористичних досліджень і фольклористичної діяльності І. Франка надали авторові монографії можливість 1) виокремити те нове, що він уніс в європейську та світову народознавчу науку й, отже, вказати на його місце і значення в цій науці; 2) на основі сформованих І. Франком основоположних підстав окреслити об'єкт і предмет власного дослідження, розвинути, конкретизувати й узагальнити ідеї свого великого попередника; 3) чітко окреслити складові фольклористичної концептосфери І. Франка й 4) предметно, справді по-новаторському розкрити зміст та з'ясувати їх значення для вітчизняного народознавства, особливо за обставин незалежної України.

Цілком природно, що в основу такого дослідження С. Пилипчук поклав народнопоетичні жанри в науковому освітленні І. Франка, розглядаючи їх у світоглядній, художньо-естетичній, психологічній, духовній, культурологічній, філологічній, еволюційній площинах. Завдяки продовженню та розвитку цих традицій авторові вдалося по-науковому виокремити та обґрунтувати ті чи ті складові та сутність фольклористичної концептосфери дослідника. Саме цим проблемам присвячено другий розділ рецензованої праці. Вірний Франковому принципові йти "від матеріалу, а не від теорії" [100], настановам мікро-

й макроаналізу жанрових одиниць у найтісніших взаємозв'язках із діалектикою становлення жанру, з теорією та історією фольклористики, С. Пилипчук крок за кроком підводить нас до розуміння наукових ідей, закладених у його студіях колядок і щедрівок, весняної календарно-обрядової поезії, билин, історичних пісень, дум, коломийок, оповідної прози, прислів'їв, приказок, загадок та інших жанрів українського фольклору, до потреби глибшого усвідомлення їх значення для подальшого становлення сучасного вітчизняного уснословеснознавства.

Послуговуючись цим принципом та настановами, він дає достатньо об'єктивну оцінку працям як самого І. Франка, так і дослідників його життя та творчості, знаходить у них як науково обґрунтовані положення, так і певні суперечності, уточнює, доповнює, розвиває їх, полемізує з іншими дослідниками. Скажімо, однобічний підхід О. Дея до потрактування Франкових поглядів на класифікацію колядок та щедрівок лише за змістом тут оцінюється як недостатній, що лише частково, отже, і не зовсім точно, відображає їх. У даному разі, на думку С. Пилипчука, не враховано внутрішньої специфіки жанру, та "його відносно складочислові параметри", про котрі І. Франко говорив як про основу визначення особливостей "внутрішньої специфіки" колядок, щедрівок та їх класифікації не лише за змістом, а й за розміром. Синтезувавши ідеї І. Франка з ідеями О. Потебні та інших дослідників, С. Пилипчук віднаходить на цій основі й певні прорахунки у працях самого І. Франка. Так, при порівнянні особливостей колядок та щедрівок із Бойківщини та Волині фольклорист стверджував, що останні не позначені якоюсь неповторністю та повнотою варіантів, є, по суті, скороченими та "зіпсованими" варіантами перших. Дослідник пояснює це тим, що оцінка ґрунтувалася на підставі чужих, переважно польських, і дещо неточних записів. Міркування ж самого ученого про побутування й особливості зразків жанру на Бойківщині та Гуцульщині, які він знав із перших вуст, як стверджує автор, не викликають жодних застережень.

На підтвердження цих висновків він залучає і записи волинських колядок, опубліковані Оленою Пчілкою в № 1-4 “Київської старовини” за 1903 рік. До того ж, виходячи саме із Франкових настанов, у монографії поставлено злободенну й досить перспективну проблему вивчення народно-світоглядної основи колядок та щедрівок, що варта особливої уваги (адже вона й сьогодні залишається малодослідженою), і не тільки колядок та щедрівок, а й народної уснопоетичної творчості загалом.

Усебічним, справді глибоким науковим прочитанням позначені студії С. Пилипчука й над дослідженнями І. Франком інших фольклорних жанрів. Візьмемо, приміром, весільні пісні, билино-, історико-пісенний та думознавчий доробок дослідника. Він наскрізь перейнятий ідеєю національної самобутності у вивченні як змісту, так і поетичної форми, полемікою з тими чи тими фольклористами, докладним аналізом багатого фактичного матеріалу, увагою до найменших деталей особливостей виникнення та побутування билин, історичних пісень і дум, які слугують доказом тих чи тих думок та висновків. Насамперед маємо на увазі з’ясування національних джерел духовного змісту творів цих жанрів, їхнього зв’язку з подіями національної історії, увагу до них як до джерела пізнання “духу часу”, як унікальної пульсації “народної мислі” [237]. Злободенність такої постановки проблем очевидна: вона є продовженням і розвитком ідей, закладених в працях М. Максимовича, П. Куліша, М. Костомарова, О. Потебні, І. Франка та інших українських учених-фольклористів, що неофіційно заборонялося в підсоветській Україні. Як переконливий доказ цього у монографії наведено вилучені з відгуку І. Франка на “Историю русской литературы” О. Пипіна в 50-и томному виданні його творів місця, в яких ідеться про українську (південноруську) “закваску” билин, про особисту ініціативу, героїзм південноруських вояків та “свобідніші відносини до власті, більшу живість, чутливість і поетичну фантазію” в билинах Володимирового циклу, які постали на ґрунті Київської Русі, і

деспотизм, пасивний послух та сліпу відданість у творах “північноруського племені” [216]. Відкривши цю грань Франкової фольклористичної концептосфери, С. Пилипчук вийшов на розв’язання й таких проблем вітчизняного народознавства загалом та фольклористики зокрема, як світоглядні, звичасві та духовні джерела формування національних основоположних підстав цих наук, текстологія та ідейний зміст народнопоетичних творів у зв’язку з особливостями національної історії, національного психічного складу та національного характеру, всього укладу духовного життя українців, міжнародний контекст становлення й розвитку народнопоетичних жанрів та їх поетичних утворень, місце і значення уснословеснознавства у формуванні духовного світу, національного характеру, національної свідомості та національного світогляду нових поколінь українців тощо.

Сутності Франкового методу дослідження билин, відповіді на питання про їхнє походження та особливості побутування автор монографії дошуковується саме в комплексному підході дослідника до з’ясування цих проблем. Беручи до уваги час постановки билин, І. Франко наголошував, що 1) вони виникли тоді, коли Росії ще не було зовсім, тобто в Київській Русі, 2) характер взаємозв’язку первісних форм князівсько-лицарського епосу та українських народних дум також указує на користь таких тверджень і висновків, що яскраво й досить виразно проглядається у становленні старин та українських народних дум, 3) билини, в яких описуються події Києворуської держави, “занепали на їхньому ґрунті, а законсервувалися далеко поза генетично питомим ареалом побутування (головно на півночі Росії в Олонеччині. – О. В.)” [202] тому, що події в Україні пізніших епох, насамперед козацькі війни проти турецько-татарських поневолювачів, заступили собою ратні подвиги героїв князівсько-лицарського епосу й не досягли тої самої Олонеччини, де билинний звичай усталився і законсервувався досить міцно. Зміни такого роду стали очевидними й в оповідній системі билин раннього, київського, циклу та творах значно пізнішої

традиції. Вони виявляються насамперед у “широких потоках красноріччя” в останніх і в захопленнях героїзмом у перших, у відмінностях у змалюванні тих чи тих деталей побуту та обставин повсякденного життя в одних і других тощо.

Франків комплексний підхід до аналізу “живого” матеріалу, зроблені на основі такого аналізу висновки та узагальнення стали вдячною основою для такого ж самобутнього прочитання С. Пилипчуком праць дослідника і про інші жанри. Скажімо, об’єктивна оцінка досліджень весілля на цих підставах виявила не лише ґрунтовну його обізнаність та концептуальний підхід до потрактування розвідок І. Франка, присвячених дослідженню українського весілля, а й зумовила достатньо переконливе обґрунтування їх тези про те, що християнська закрутка наших весільних звичаїв та обрядів пояснюється “всотуванням” християнством у себе язичництва, у наслідку чого воно змінювало лише зверхню його подобу”, залишаючи незмінною його суть. Такі висновки мають неабияке значення для фольклористичної науки, адже значно розширюють методологічні рамки подібного роду досліджень, спрямовують до пошуків істини, пізнання отого “духу часу”, отой “пульсації народної мислі” та народної свідомості, про які йшлося вище. Щоправда, залучення до арсеналу своїх досліджень таких праць, як “Минуле пливе у прийдешнє. Розповідь про Трипілля” Д. Гуменної (Нью-Йорк, 1978), “За законами світового ладу. Трипільська цивілізація і джерела світогляду українського народу” В. Мицика (К., 2007), “Ригведа и язычество” Ю. Миролюбова (К., 2009), пролило б яскравіше світло на ті чи ті складові фольклористичної концептосфери й самого І. Франка, конкретизувало б їх. У цьому разі йдеться про ту “зверхню” християнську “подобу” та язичницьку суть наших весільних звичаїв та обрядів.

Як й І. Франко, Д. Гуменна також говорить про їхню глибинно язичницьку природу. Вона, на її думку, виявляється в посипанні молодих зерном як знаком благословення, адже зерно у стародавніх віруваннях наших пращурів – святе, у

квітках, які нашивають до шапки князеві та боярам, адже квітка була колись родовим тотемним знаком, у відгомонах “бою” матріархального та патріархального родів тощо. Весільний коровай також має своєю природою язичницькі уявлення про сім’ю і шлюб. Він, за словами В. Мицика, уособлює сонце як символ єднання молодих під його сяйвом, а відтак – і святість шлюбу. Тому коровай у житті людини пекли лише один раз. На святість у ставленні наших предків до роду як сонцесяйну життєствердну складову язичницького світогляду вказує Ю. Миролюбов. Їх як найсвятіші цінності маємо і в українському весіллі.

Цілком зрозуміло, що С. Пилипчук ставив своїм завданням чітко окреслити грані фольклористичної концептосфери І. Франка, розкрити зміст та визначити їхнє місце в поступуванні вітчизняної народознавчої науки. У такому разі докладний аналіз праць інших дослідників із цих питань розпорошував би цілісність усієї сукупності його поглядів на предмет та об’єкт свого дослідження, відводив би від поставленої мети. Тому автор не прагне всебічного аналізу всіх джерел, а охоплює найважливіше в них, говорить про найвизначальніші спрямування та перспективи в розв’язанні тих чи тих проблем. Що ж до праць названих вище авторів, то варто сказати, що звернення до бодай окремих їхніх положень засвідчило би плідний розвиток наукових ідей І. Франка в українському зарубіжжі та незалежній Україні, тоді як це не було можливим в Україні підсоветській, виразніше вказало би перспективи становлення та розвитку вітчизняного народознавства на цих підставах.

Та все ж таки незважаючи на це, С. Пилипчук успішно виконав поставлені перед ним завдання й досяг своєї мети.

Його монографія позначена глибоким змістом, композиційною стрункістю, системністю та концептуальністю. Уже назва кожного її розділу та підрозділу є результатом вдумливого пошуку найсуттєвішого в дослідженнях І. Франком того чи того жанру, відтак не лише вказує на всю сукупність його поглядів на цей жанр, а й виявляє сутність тієї чи тієї складової фольклористичної концептосфери ученого. Щоб такі оцінки та висновки не

були декларативними, назвемо лише кілька з них: 1.4 “Задокументувати свою національну і духову рівноправність з іншими народами”: компаративістичний вимір фольклористичних студій Івана Франка”; 2.3 “Чисте чуття радощів життя і молоді свіжої сили”: погляд Івана Франка на весняну календарно-обрядову поезію”; 2.13 “Висліди народного ума”: пареміологічна концепція Івана Франка”. Як бачимо, зміст цих, а так само й інших підрозділів, обох розділів сконцентровано в містких і досить точних формулюваннях самого дослідника та коментарях автора монографії, що також виявляє спадкоємність концептуальності наукового мислення двох поколінь учених, творчий підхід до наукової спадщини І. Франка та розвитку його наукових ідей.

Окремо кілька слів варто сказати і про мову рецензованої праці. Вона проста своєю вишуканістю, точністю, виразністю й доступністю. С. Пилипчук щасливо уникає модного для значної частини нинішніх дослідників жонглювання різного роду “дискурсами”, “нараторами”, “ідентифікаціями”, іншими чужоземними ознаками та поняттями, які лише демонструють претензійність, хоча насправді часто приховують поверховість, схематизм, відсутність нових ідей та концепцій. До того ж автор сам створює питому українські терміни (“уснословеснознавство”,

“весіллєзнавство”) чи то повертає із забуття і вводить у дієвий науковий обіг ознаки й поняття, створені І. Франком (“виплід духового життя”, “ігрослів’я”). Чи потрібно говорити, наскільки повніше й точніше вони виражають національну природу явищ української народнопоетичної творчості та збагачують словниковий склад наукового стилю української мови, отже й засвідчують її здатність до самооновлення та саморозвитку? Хотілося б, аби це спрямування знайшло дієву підтримку й інших українських дослідників, особливо представників молодшого покоління.

Монографія С. Пилипчука спонукає й до роздумів про необхідність формування на основі ідей І. Франка не тільки основоположних підстав, а й наукової школи сучасного українського народознавства в цілому. Справді-бо, проблеми національної своєрідності української народнопоетичної творчості, поставлені у працях І. Франка, методи фольклористичних досліджень, сформовані ним, з’ясування місця, ролі та значення вченого в європейському та світовому народознавстві важко висвітлити в одному дослідженні. Тому вони ще чекають на своїх дослідників. Усім змістом, ідеями, сукупністю поглядів автора на розв’язання поставлених проблем праця С. Пилипчука “Фольклористична концептосфера Івана Франка”, як бачимо, кладе справді добрий початок цій справі.

Отримано 25 липня 2014 р.

*Вертій Олексій
м. Суми*